

خطاط کتبه‌های ضریح چهارم حرم رضوی

نجفی زنجانی- احمد (۱۲۸۷ - ۱۳۶۱ ش.)

ابوالفضل زارعی*

احمد نجفی زنجانی مشهور به «معصومی» یا «معصومی خوشنویس»، فرزند محمدحسین به سال ۱۳۲۴ ق. (۱۲۸۷ ش.) پا به عرصه وجود نهاد. اثر هفت سالگی در مدرسه مرتضوی

ایرانیان در نجف اشرف مشغول به تحصیل شد. سپس به فراگیری فقه و اصول و نحو و صرف و ادبیات عربی و فارسی پرداخت. چون از کودکی به آموختن فنون خط علاقه داشت، ضمن تحصیل خریز نظر اساتید خط به استنساخ کتب دینی و اجتماعی اشتغال ورزید تا در ۲۵ سالگی رسماً در زمره خوشنویسان عصر درآمد و مشغول تحریر کتب مؤلفین و ناشرین شد (نیرمند و خرفری، ۶۲). کار کتابت را رسماً از سال ۱۲۹۵ آغاز کرد (راهجیری، ۱۵۹؛ فضائی، ۳۷۱). از همین زمان کتبه‌نویسی را شروع نمود و اثر جمله آنها می‌توان به خطوط روی ضریح چهارم «ضریح شیر و شکر» امام رضا (ع) اشاره نمود که به‌طور اجمالی به آن پرداخته می‌شود:

چهارمین ضریح حرم مطهر رضوی به نام ضریح طلا و نقره، معروف به «شیر و شکر» است که در سال ۱۳۳۸ ش. پس از برداشتن ضریح سوم (ضریح فولادی منسوب به عهد فتحعلی شاه) و انتقال آن به موزه، روی ضریح نگین نشان نصب شد (گرجیان، ۱۹).

خطوط شیخ احمد زنجانی معصومی بر روی ضریح چهارم همان‌گونه که محمد مهران آورده چنین است:

بین هر دو زاویه از پنجره‌های ضریح مقدس یک صفحه بیضی اثر طلا، مجموعاً هجده عدد، هر یک به وزن پنجاه مثقال نصب و در شانزده عدد اثر آنها احادیث معتبره وارده در باب فضیلت زیارت حضرت ثامن الحجج علیه السلام از عیون اخبار الرضای صدوق و جامع الاخبار شیخ مفید و از شیخ طوسی نقل و به خط نسخ به قلم حاج شیخ احمد زنجانی مرقوم و گردآوری شده که جمع

می‌خواست، ولی شهرستانی فقط با یک میلیون تومان این ساختمان را به اتمام رساند (هدو، رائد العمارة، ۶۱ - ۶۲). پس از آن شهرستانی به عراق بازگشت. مدتی طول نکشید که به علت فشارهای دولت بعث عراق، به انگلستان مهاجرت کرد. وی پس از سقوط رژیم بعث در سال ۱۳۸۲ ش. به عراق بازگشت و تمام همت و سعی و کوشش خود را در تکمیل و بازسازی بناهای عتبات عالیات به کار گرفت (خسروشاهی). او صحن حرم امام حسین (ع) را مسقف نمود و صحن دومی، در زیرزمین صحن موجود احداث نمود و سه زائرسرای بزرگ در اطراف حرم برای اقامت زائران حسینی تأسیس کرد (هدو، رائد العمارة الاسلامیه، ۲۱۴). او توسعه حرم امامان را در کاظمین با برداشتن ستون‌هایی که گنبد را نگهداری می‌کردند و اجرای طرح صحن جدید در آن مکان شریف را به عهده گرفت (همان، ۲۲۷). در نجف اشرف مراکز و امکانات رفاهی و بهداشتی برای زواری تعبیه نمود. بازسازی اساسی بارگاه امامان در سامرا، پس از تخریب به دست وهابیان و بعثی‌ها، به دستور مستقیم آیت‌الله سیستانی از آخرین برنامه‌های او بود (همان، ۲۳۴ - ۲۴۰). شهرستانی در آخرین روزهای عمر شریفش به رغم کهولت سن با جدیت تمام در اجرای طرح بازسازی بارگاه امامان در سامرا می‌کوشید. وی سرانجام طی سفری به تهران، در نهم اسفند ۱۳۸۹ ش. در بیمارستان خاتم الانبیا درگذشت و طبق وصیتش، در کربلای معلی به خاک سپرده شد (خسروشاهی).

منابع:

- خسروشاهی، سیدهادی. یاد و خاطره‌ای از دکتر سیدمحمدعلی شهرستانی، مؤسس دانشگاه بین‌المللی علوم اسلامی. پایگاه اطلاع رسانی استاد سیدهادی خسروشاهی.
- شهرستانی، محمدعلی. «توسعه حرم مطهر». نامه آستان قدس. ش ۲۰، ۱۳۴۴ ش.
- گوشه‌ای از زندگی پربرکت فقید سعید دکتر سیدمحمدعلی شهرستانی. پایگاه اطلاع‌رسانی مؤسسه جهانی سبطین علیهما السلام. ۶ مارس ۲۰۱۱ م.
- میرنیا، سیدعلی. (۱۳۷۳). وقایع خاور ایران. مشهد. نشر اردشیر.
- هدو، حمید بن مجید. (۱۴۳۲ ق) رائد العمارة الاسلامیه، السیدمحمدعلی شهرستانی. مرکز النجف للثقافة و البحوث.
- همو، محمدعلی شهرستانی. (۲۰۱۲ م). الانسان، المصلح، المفکر و رائد العمارة الاسلامیه. منشورات الجامعة العالمیه للعلوم الاسلامیه. لندن.

* پژوهشگر بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

zareibolfazl5@gmail.com

همۀ آنهاست و سطور مندرجه اخر طلا را روشن می‌سازد و چنانچه ملاحظه می‌شود در قطعۀ هجدم که در پایین پای مبارک قرار دارد این عبارت به خط نستعلیق ذکر است: «توفیق ساختمان و نصب این ضریح مطهر در عهد سلطنت شاهنشاه محمدرضا شاه پهلوی خلدالله ملکه حاصل شد سنۀ ۱۳۷۹».

بر روی هر یک اخر دانه‌های ضریح مقدس از پیش روی مبارک، اسمی از اسمای چهارده معصوم علیهم‌السلام که چهارده قطعۀ است بر صفحه‌ای اخر طلا به خط ثلث به قلم شیخ‌احمد زنجانی معصومی که اطراف آن صفحات، فیروزه نشان‌شده نصب گردیده است.

در بالای کتیبه‌های بیضوی بر صفحاتی اخر نقره به برجستگی یک سانتی‌متر به خط ثلث به قلم شیخ‌احمد زنجانی معصومی سورۀ مبارکۀ «هل اتی» اخر قرآن مجید نوشته شده است.

فوق کتیبه سورۀ مبارکۀ «یس» بر لبۀ ضریح مطهر چهل و چهار برگ از نقرۀ ملّمع به طلا فی‌مابین چهل و چهاری گلدان ملّمع به طلا به طرح بسیار زیبا نصب شده و دری مظاهر هر یک از آنها صفحه‌ای مدور و محدب ایجاد و بر هر یک اسمی از اسماء الحسنی نوشته شده و خرمینه صفحات مزبور میناکاری لاجوردی و گل‌های رنگارنگی در آن منقش است که خطوط برجستۀ آن را آب طلا داده‌اند و این اسما به خط ثلث و به قلم شیخ‌احمد زنجانی معصومی است و چهل و چهار اسم دارد (مهران، ۹-۱۲). آثار شیخ‌احمد زنجانی در کتیبه‌نویسی بسیاری زیاد است که به تعدادی از آنها اشاره می‌شود: درب طلا و نقرۀ حرم سامرا، ضریح آرامگاه حضرت مسلم (ع) درکوفه، ضریح آرامگاه حضرت عبدالعظیم، ضریح آرامگاه حضرت رقیه در شام، کتیبه‌های مسجد اعظم و مسجد آیینۀ و موزۀ قم، رواق آیینۀ زنانه حضرت معصومه (ع)، صحن کهنۀ قم، گنبد خواجه ربیع در مشهد، امامزاده سیدمحمد محروق در نیشابور، آرامگاه عمر خیام در نیشابور، آرامگاه شیخ فریدالدین عطار در نیشابور، آرامگاه نادرشاه افشار در مشهد، آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان، آرامگاه ابوعلی سینا در همدان و ... (نیرومند و زعفری، ۶۲). علاوه بر این عموم اصلاحات کتیبه‌های تاریخی به دستور وزارت فرهنگ در سراسر ایران و شجره‌های انساب سادات و استنساخ کتب قیمتی و تکمیل قرآن‌های خطی و گرانها نمونه‌هایی از آثار هنری این هنرمند است (همان، ۶۴). یکی اخر کارهای هنری و خطی وی نوشتن سورۀ اخلاص روی یک دانه برنج با امضا و تاریخ است. از این

نوع برنج‌ها تاکنون چهار دانه نوشته‌اند که دو دانه آن در کتابخانۀ حضرت امیر (ع) در نجف اشرف محفوظ است و دوتای دیگر در تهران است.

استادان شیخ‌احمد زنجانی عبارت بودند از: ۱- خط نسخ: میرزا عبدالجواد محلاتی، ۲- خط ثلث: میرزا عبدالعلی ثانی یزدی ملقب به اشرف‌الکتاب، ۳- خط نستعلیق: استاد میرزا حسن زرّین خط تهرانی. علاوه بر این شیخ‌احمد زنجانی از اساتیدی چون استاد محمدعلی فضل‌ی بغدادی، استاد بزرگ حامد آمدی اسلامبولی، استاد محمدهاشم بغدادی، استاد بدوی دمشقی، استاد حسن زرّین خط تهرانی اجازه خط داشت (همان، ۶۵).

وی از خوشنویسانی است که در نوشتن انواع خط اخر قبیل نسخ، ثلث، سرقاع، کوفی، نستعلیق، شکسته، طغرا و... مهارت داشت (راهجیری، ۱۵۹). استاد زنجانی در واقع آخرین بازماندۀ خوشنویسان دورۀ صفویه و قاجاریه بود که به هنر کتیبه‌نگاری نیز مشغول بودند، گواه این مدّعا کتیبه بسیار بزرگ و مفصل مسجد دانشگاه تهران به طول دویست و پنجاه متر است که در واقع یکی اخر شاهکارهای هنری اوست.

سال‌ها پیش که انجمن خوشنویسان به احیای خط نستعلیق همّت گماشت این نکته را دریافت که خط ثلث را نیز باید زنده کرد لذا اعضای هیأت مدیره پس از شوری و توجّه و دقت به نمونه آثار ثلث نویسان معاصر، خط استاد زنجانی را با تمامی قواعد و ضوابط منطبق دانسته و از ایشان برای همکاری با انجمن خوشنویسان دعوت نمودند و اخر آن زمان استاد زنجانی به تربیت شاگردان بسیاری مشغول شد. وی در سال‌های آخر عمر با وجود کهولت سن و بیماری‌های ناشی اخر آن هیچ‌گاه از نوشتن غافل نماند و به خوشنویسی عشق می‌ورزید (فصلنامۀ هنر، ش ۱۸۳/۱). وی در انجمن خوشنویسان ایران به سمت استادی در امر خط ثلث مشغول و تا پایان عمر در این خدمت بود (آقا شیخ محمد و نوری نشاط، ۴۶۸). از جمله کتاب‌هایی که وی کتابت کرده است می‌توان به این عنوان‌ها اشاره نمود: ریاض الجنان (۱۳۷۵ ق.) (مشار، ۴۷۸/۱)؛ انوار المجالس، گنج جواهر دانش، رسایل آیت‌الله سید حسین بروجردی، کتاب الطهاره تألیف آیت‌الله بروجردی در فقه، قرآن سه جلد (و اخر جمله قرآن رحلی مذهب با چاپ هفت رنگ، تهران)؛ تنقیح المقال فی احوال الرجال در سه جلد، تألیف آیت‌الله مامقانی، مفاتیح الجنان حاج شیخ عباس محدث قمی؛ تفسیر گازر (راهجیری، ۱۵۹)